Jill & Ellen Keppens

Conservatie/Restauratie van schilderijen en miniaturen op ivoor

Restauratiedossier

'Allegorie van labore et constantia'
Door Theodoor Boeyermans

Jill en Ellen Keppens VVZRL
Adres
E-mail jillenellen@hotmail.com

Gsm Ellen +32 (0)479/67 25 75
Snaggaardstraat 1 – 8000 Brugge
BTW: BE 0808.687.614

Gsm Jill +32 (0)495/60 99 07
België - Belgium
ING: 363-0447415-91

Inhoudsopgave

I. Algemene gegevens 3
1. Registratiegegevens 3
2. Identificatiegegevens 3
II. Materiaaltechnisch onderzoek 4
1. Schildertechnisch onderzoek en conditiebeschrijving 4
2. Conditieschema 7
III. Behandelingsrapport 8
1. Behandeling van de picturale laag 8
V. Fotodocumentatie 12

I. Algemene gegevens

1. Registratiegegevens

Opdrachtgever:	Museum Plantin Moretus Vrijdagmarkt 22-23 2000 Antwerpen
Verantwoordelijken:	Pierre Meulepas Secretariaat
Uitvoerder:	Jill en Ellen Keppens Snaggaardstraat 1 8000 Brugge Gsm. 0479 67 25 75 - 0495 60 99 07
Plaats van behandeling:	idem
Beschrijving opdracht:	Restauratie
Datum uitvoering:	Behandeling en dossier: augustus – oktober 2019

2. Identificatiegegevens

Kunstenaar:	Theodoor Boeyermans (°Antwerpen 1620 - +Antwerpen 1678)
Titel:	*'Allegorie van labore et constantia'*
Drager/techniek:	olieverf op doek
Opschrift:	midden onderaan
Afmetingen schilderij:	H: 31,4 B: 42 D: 2,2 (cm)
Bewaarplaats:	Museum Plantin Moretus - Antwerpen

II. Materiaaltechnisch onderzoek

1. Schildertechnisch onderzoek en conditiebeschrijving

Drager

Opbouw en eerdere behandelingen:

- De drager bestaat uit doek dat op een spieraam is gespannen.
- Het doek werd bij een eerdere behandeling gedoubleerd (pap-doubering).
- Het doek is opgespannen met nagels en de zijranden zijn omkleefd met bruine gomtape.
- Het spieraam is niet meer origineel en moet tijdens een eerdere behandeling zijn vervangen. (mogelijk tijdens de doublering)
- Ondanks zijn kleine formaat is het spieraam voorzien van gekruiste tussenlatten, waarbij er in de hoeken en aan elke tussenlat een opening is voorzien voor spieën.

Conditie spieraam en doek:

- Het spieraam en gedoubleerd doek bevinden zich in goede conditie.
- Op de achterzijde is licht oppervlaktevuil aanwezig.
- Er zijn twee oude uitvlieggaatjes van houtworm in het raam aanwezig.
- Met uitzondering van één spie, ontbreken alle overige spieën.

Verflaag

Techniek:

- De verflaag is meer open geschilderd aangezien de voorstelling waarschijnlijk bedoeld is als voorbereidende olieverfschets.
- A.d.h.v. lacunes en sleetse zones is zichtbaar dat er een beige grondlaag is aangebracht met een grijze imprimatura of tweede grondlaag.

Craquelé en verfstructuur:

- De verflaag bevindt zich in redelijk goede conditie.
- Er is een fijn ouderdom-craquelé aanwezig. Dit is plaatselijk meer uitgesproken, zoals in de incarnaten.
- Het doekstructuur is doorgedrukt in de verflaag. Daarnaast zijn verfimpasto's, zoals in de witte partijen, dan weer platgedrukt. (Deze structuurverschillen moeten het gevolg zijn van de doublering waarbij een teveel aan warmte en druk is uitgevoerd.)

Slijtage en lacunes:

- Er zijn verschillende sleetse zones aanwezig. Deze bevinden zich voornamelijk en opvallend in de lichtere kleurpartijen en incarnaten. Hierbij is de grijze onderlaag zichtbaar doorheen de slijtage.
- De zijranden zijn erg gesleten met lacunes (tot op de grondlaag en oude vullingen).

Oude retouches en vullingen:

- Verspreidt in de verflaag bevinden zich kleine, oude retouches. Deze bedekken kleine lacunes (met oude vullingen) en sleetse zones.
- Deze zijn verkleurd en reeds bij daglicht zichtbaar.
- Onder UV-licht zijn enkel de meest recent retouches zichtbaar.
- De iets grotere retouches bevinden zich langs de zijranden en links onderaan.

- De meeste oude vullingen hebben een beige kleur, maar sommigen hebben een dieprode kleur.

Opschrift:

- Midden onderaan is, in de steen op de voorgrond, een opschrift aanwezig in sierlijke, bruine geschilderde letters. Helaas is dit opschrift tamelijk gesleten en vaag waardoor het moeilijk te bepalen is wat er exact geschreven staat.

Vernis

- De vernis bestaat uit een tamelijk dikke, verdonkerde, glanzende laag die een sterk groene fluorescentie heeft bij UV-licht.
- Op de vernis is licht oppervlaktevuil aanwezig.

Lijst en inlijsting

Opbouw:

- De huidige lijst is niet origineel en moet tijdens een eerdere behandeling aangebracht zijn.
- Deze bestaat uit een eenvoudig, donker houten profiel en een vergulde binnenrand. Op het geheel zijn een patina en lichte 'beschadigingen' aangebracht om de lijst een ouder uiterlijk te geven.

Oppervlaktevuil en lacunes:

- Op de lijst is licht oppervlaktevuil aanwezig.
- Plaatselijk zijn er enkele recente, kleine lacunes (mechanische schade)

Inlijsting:

- De inlijsting bestaat uit metalen lijstveertjes.
- De sponning werd reeds eerder vergroot, maar desondanks past het schilderij maar net hierin.
- De sponning bedekt ca. 1cm aan weerszijden van het schilderij. Voornamelijk aan de linkerzijde, wordt hierdoor een groot deel van het hoofd bedekt van de uiterst linkse figuur.
- Aan de rechterzijde blijft dan weer een aantal millimeter van de sleetse zijrand van het schilderij zichtbaar.

De behandeling van de lijst wordt gecoördineerd door de opdrachtgever. De behandeling wordt hierbij uitgevoerd door een houtrestaurator en ook de dagmaat van lijst wordt aangepast aan het formaat van het schilderij.

Detail van het opschrift, midden onderaan.

Boven: UV-opname met recente retouches zichtbaar als donkere vlekken.

Rechts: detail van kleine verkleurde retouches op een oude lacune met vulling.

Links: detail van figuur. Doorheen de slijtage schemert de grijze kleur van de grondlaag.

Voornamelijk in de incarnaten en witte zones, is het craquelé goed zichtbaar.

Rechts: detail van de gesleten zijrand met oude vullingen.

2. Conditieschema

Legende conditieschema

	lacune in verflaag (met vulling)
	Oude retouche
	lacune met retouche (op vulling)
	gesleten zone

III. Behandelingsrapport

1. Behandeling van de picturale laag

Reiniging van de achterzijde, aanvullen en zekeren van spieën, houtwormbehandeling

De achterzijde van het doek en spieraam werden droog gereinigd..
De ontbrekende spieën werden aangevuld en gezekerd d.m.v. gomtape zodat deze niet meer kunnen verloren gaan.
Ondanks dat de twee uitvlieggaatjes van een oude aantasting lijken te zijn, werd voor alle zekerheid Xylamon combi in de gaatjes geïnjecteerd als behandeling tegen houtworm. (preventief/ curatief)

Oppervlaktereiniging en vernisafname

Testen werden uitgevoerd om te bepalen welke methode, solvent en reinigingsmiddel geschikt waren voor de oppervlaktereiniging en vernisafname.
Het licht oppervlaktevuil werd verwijderd met gedemineraliseerd water. De vernislaag bleek het best te reageren op een mengsel van 60:40 ethanol: iso-oktaan. Dit mengsel nam de vernis vlot af en liet het verfoppervlak mooi achter.

Het merendeel van de retouches reageerde eveneens op dit solventmengsel en werd samen met de vernislaag afgenomen.

Tijdens vernisafname.

Afname van oude retouches en vullingen

Oudere, hardere retouches werden verwijderd met een mengsel van 10:90 benzylalcohol: aceton. Waar nodig werden dikkere restjes, die door het solventmengsel wel werden week gemaakt maar niet verwijderd, verder voorzichtig afgenomen met scalpel.

Oud vulmateriaal dat op de verflaag aanwezig was, werd verwijderd met gedemineraliseerd water. Vullingen in lacunes werden beter op niveau gebracht door deze met een vochtig wattenstaafje af te vlakken. Op dezelfde wijze werden de vullingen aan de zijranden behandeld. Maar omdat de vullingen hier dikker aanwezig waren, werden deze ook verder afgevlakt en verwijderd d.m.v. een scalpel.

Aanbrengen van een 1ste tussenvernis

Een eerste, zeer dun vernislaagje van damar werd op het oppervlak gewreven d.m.v. een zacht nylon doekje. Kleuren kregen hierdoor meer verzadiging en diepte. Eveneens werd een tussenlaag werd gevormd waarop gevuld en geretoucheerd kon worden. De tussenvernis vormde reeds een mooie egale laag. Er werd een vernismengsel gebruikt van 20g damarhars, opgelost in 80ml Shellsol T en 20ml Shellsol A.[1]

Vullen van lacunes

Lacunes werden gevuld met een Tylose-Mowiol-kaolin vulling[2]. Deze vulling werd met een fijne spatel aangebracht. Eens droog, werd de vulling op het juiste niveau gebracht en overtollige restjes werden verwijderd d.m.v. water. Voor het imiteren van de verfstructuur werd het vulmiddel met water aangelengd en met een penseel werden de borstelstreken nagebootst. De structuur werd op deze wijze ook geïmiteerd op de behouden oude, aangepaste vullingen.

Aanbrengen van een 2de tussenvernis

Een tweede vernislaag werd zeer dun op het oppervlak geborsteld. Deze laag gaf kleuren nog iets meer diepte en verzadigde de nieuw aangebrachte vullingen. Hierbij werd eenzelfde vernismengsel gebruikt als voor de eerste vernislaag.

Retoucheren van lacunes en slijtage

Lacunes en slijtage werden geretoucheerd met Golden PVA Colors[3], die verder werden aangelengd met ethanol: 1-Methoxy-2-propanol (1:1). Op de lacunes werd hiermee eerst een grijze basisretouches aangebracht die aansloot bij de originele grijze grondlaag. Deze basisretouche werd vervolgens gedetailleerd uitgewerkt en geïntegreerd in de verflaag. Slijtage werd nauwkeurig ingestipt, waarbij het open geschilderde karakter van de olieverfschets werd gerespecteerd.

Voor de afwerking van donkere en diepe kleuren werden eveneens kleurstoffen[4] gebruikt. Deze werden gemengd in Mowilith 20[5] en ethanol: 1-Methoxy-2-propanol (1:1).

---

[1] Damar is een natuurlijk hars. Shellsol is een type White spirit.

[2] Vulling: 1deel Tylose (10% in water) – 1deel Mowiol (10% in water) -2 delen kaolin. Tylose is een methylcellulose-lijm/ bindmiddel. Mowiol is een polyvinylacetaat-lijm/bindmiddel en kaolin is een zeer fijne krijtsoort, ook gekend als China Clay.

[3] Golden PVA Colors zijn industrieel aangemaakte retoucheerverven op basis van Mowilith als bindmiddel. De verven zijn getest op stabiliteit en hebben een heel fijne structuur.

[4] Kleurstoffen hebben een nog fijnere pigmentkorrel waardoor ze enkel als een transparante laag kunnen aangebracht. Ze zullen de kleur van een reeds aangebrachte retoucheerverf meer verzadigen, intenser of dieper maken.

[5] Mowilith 20 is een synthetisch hars in korrelvorm dat kan worden opgelost in solvent. 1-methoxy-2-propanol heeft een langzame verdamping wat tijdens het retoucheren een lagere werktijd geeft.

Links boven: na afname van vernis en oude retouches.
Rechts boven: na het aanbrengen van vullingen.
Links onder: na het aanbrengen van een grijze tussenretouche.
Rechts onder: na het verdere retoucheren.

Aanbrengen van een eindvernis

Als eindvernis werd nog één dunne laag aangebracht waarbij rekening werd gehouden met voldoende droogtijd voor de vorige vernislaag.
Voor deze tweede laag werd een mengsel gebruikt van 20g damar, opgelost in 100ml Shellsol D40 waaraan 5% Cosmoloïd H80[6] werd toegevoegd.

Aanbrengen van een achterkantbescherming

Op de achterzijde van het spieraam werd een (zuurvrije) kapalineplaat aangebracht. Dit zal het doek beschermen tegen stof en de invloed van klimatologische omstandigheden verminderen.

[6] Cosmoloïd H80 is een microkristallijne was die aan een vernis kan worden toegevoegd om de glans ervan de temperen/ matifiëren.

V. Fotodocumentatie

Voor en na behandeling

Tijdens vernisafname.

Na afname van vernis, oude retouches en vullingen.

Na het vullen van lacunes en aanpassen van oude vullingen.

Na het aanbrengen van een grijze basisretouche.

Boven: achterzijde voor behandeling.
Midden: achterzijde na reiniging, aanvullen en zekeren van spieën.
Onder: na het aanbrengen van een achterkantbescherming.

Boven links: voor restauratie.
Onder links: na vullen.

Boven midden: tijdens vernisafname.
Onder midden: grijze basisretouche.

Boven rechts: na vernisafname.
Onder midden: na restauratie.